

Зоя Траццяк, *Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага вывучэння*, Выдавецтва Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Наваполацк 2021, 320 с.

Сёння пісаць пра беларускую ваенную літаратуру звышактуальна, бо ідзе вайна. Здаецца, мінулае ХХ стагоддзё было вызначана тэрмінам “ваеннае”, і пісьменнікі мінулага стварылі настолькі эмацыянальны мастацкі вобраз папярэджання гэтай крывавай навалы, што чалавецтва будзе дазнавацца пра вайну толькі па кнігах. Але меў рацыю беларускі пісьменнік і літаратуразнаўца Алесь Адамовіч, аўтар такіх ваенных твораў, як *Хатынская апавесць* і *Карнікі*: ён патрабаваў пісаць звышлітаратуру, пафас якой павінен быць накіраваны супраць будучай ядзернай вайны. Манаграфія Зоі Траццяк *Беларуская і амерыканская проза пра Першую сусветную вайну: узроўні параўнальнага вывучэння* – прыклад новага абагульнення вопыту ваеннай прозы, з яе папярэджаннямі пра бесчалавечную сутнасць вайны.

Адзін з галоўных тэзісаў манаграфіі – прыныповае адлюстраванне вайны беларускімі пісьменнікамі мінулага стагоддзя як вайны-навалы, навалы-кантынуума, што складаецца з матываў шалёнага руху, блукання па пакутах, бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва, псіхалагічнай траўмы, страчанага дзяцінства... Што яшчэ ўбярэ ў сябе гэты кантынуум пад крывавай назвай “вайна”?

Ва ўступе аўтарка слушна вызначае тры рысы актуальнасці ваеннай тэмы ў літаратуры: яна з’яўляецца перасцярогай да сусветнай вайны; дазваляе паглыбіць веданне праблематыкі сучаснага жыцця; дае адказы на экзістэнцыйныя праблемы чалавечага існавання. Менавіта такія функцыі ці задачы існавання мастацтва слова забяспечваюць пастаянны зварот пісьменнікаў да гэтай тэмы. Трываласць ваеннай тэмы ў беларускай прозе на працягу яе існавання дазваляе З. Траццяк гаварыць аб яе інклюзіўнасці ў айчынную літаратуру. Дыскрэтнасць развіцця беларускай культуры, нацыянальных траўмы спрыялі ўкараненню катастрофічнай ваеннай тэмы ў мастацтва слова. Сама рэчаіснасць патрабавала звароту да баталістыкі.

Даследуючы прозу, прысвечаную Першай сусветнай вайне, аўтарка перыядычна звяртаецца да твораў пра Другую сусветную вайну, бо Васіль Быкаў, Іван Чыгрынаў, Іван Навуменка і інш. працягваюць літаратурную традыцыю аповеду пра вайну Максіма Гарэцкага, Змітрака Бядулі, Сымона Баранавых, Алеся Гародні і іншых пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя, бо іх героі, словамі З. Трацяк, “нашчадкі” [с. 215] персанажаў з прозы пра Першую сусветную вайну. Шукаюць карані сацыяльнай і гістарычнай катастрофы нацыі ў падзеях Першай сусветнай і стваральнікі гісторыяграфічных эпічных твораў Іван Мележ, Вячаслаў Адамчык, Генрых Далідовіч, Леанід Дайнека, Мікола Лобан і інш.

Манаграфія З. Трацяк мае структуру навуковага даследавання: уступ з вызначэннем тэмы, яе запатрабаванасці і распацаванасці; главы як паступовае выкладанне асабістага аналізу больш за ста пяцідзесяці амерыканскіх і беларускіх твораў; вынікі даследавання – па главах і ў заключэнні; дадатак ці задума далейшага навуковага досведу – параўнальны аналіз еўрапейскай (беларускай і нямецкай) літаратур 1920–1930 гг.

Школа літаратурнай кампаратывістыкі ў беларускім літаратурназнаўстве пачынала сваю хадку яшчэ ў савецкія часы і прадстаўлена такімі імёнамі як Алесь Адамовіч, Ірына Шаблоўская, Вячаслаў Рагойша, Таццяна Камароўская, Ева Лявонава, Людміла Сінькова, Ганна Бутырчык і інш. З. Трацяк абагульняе ў манаграфіі намаганні беларускай кампаратывістыкі больш чым за палову стагоддзя існавання. За плячыма аўтаркі манаграфіі і вучоба ў аспірантуры пры кафедры сусветнай літаратуры і культуралогіі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, якую ўзначальваў Аляксандр Гугнін, заснавальнік гісторыка-кантэкстуальнай школы літаратурнага даследавання. Такім чынам, праца З. Трацяк з’яўляецца працягам кірунку параўнальнага даследавання, дзе галоўнай мэтай становіцца вызначэнне месца айчынай літаратуры ў сусвеце мастацтва слова, і ў сувязі не толькі са славянскім рэгіёнам. Новая кніга – яскравы доказ таго, што беларуская літаратура не толькі не саступае, але і з’яўляецца адной з вядучых нацыянальных школ у свеце, якая мастацкім словам адлюстроўвае ваенную рэальнасць. У параўнанні беларускай і амерыканскай літаратур нельга не заўважыць колькасную перавагу ваеннай прозы Беларусі, бо аб’ектыўна наша краіна мае больш непасрэдных трагічных ваенных вопыт. Але існуе і якаснае адрозненне ваеннай беларускай прозы пра Першую сусветную вайну. Яно, як піша аўтарка манаграфіі, – у шырокім адлюстраванні “баявых дзеянняў і жыцця пад акупацыяй ці ў тыле”, з улікам шырокага грамадска-палітычнага кантэксту падзей мінулага і сучаснасці; у стварэнні такой “адмысловай мастацкай формы” ўвасаблення ваеннага складніку, як

“інклюзіўнасць” [с. 281], што азначае яго ўключанасць у творы з іншай, больш шырокай, тэматыкай. Дзякуючы такой трактоўцы паняцця “інклюзіўнасць”, у поле зроку даследчыцы трапляе вельмі шырокае кола мастацкіх тэкстаў, у якіх З. Траццяк вылучае і падрабязна характарызуе матыў вайны / навалы-кантынуума. Праз усю кнігу праходзіць думка аб прэрагатыўным увасабленні на старонках беларускай літаратуры ваенных падзей менавіта як навалы-кантынуума, са спалучэннем агульначалавечых і прыватных поглядаў, пачуццяў, канцэптаў; і такое ўвасабленне мае адкрыты, працяглы, трагічны тэмпаральны характар.

Манаграфія З. Траццяк рушыць стэрэатыпы, што склаліся вакол тэмы Першай сусветнай вайны ў савецкім літаратуразнаўстве пра адлюстраванні імперыялістычнай вайны амерыканскімі і, асабліва, беларускімі прэзаікамі. Па словах аўтаркі, Першая сусветная вайна – “тэматычная лакуна” [с. 6] для даследчыкаў, але не для пісьменнікаў. Сучасныя беларускія літаратуразнаўцы пераасэнсоўваюць айчынны літаратурна-мастацкі працэс ХХ ст. Нягледзячы на абвешчаную ў мінулым незапатрабаванасць тэмы Першай сусветнай вайны ў беларускім грамадстве, якое пасля падзей 1914–1918 гг. было ўцягнута ў рэвалюцыйны рух, грамадзянскую вайну і сацыяльную перабудову, яна ўсё ж такі мела адлюстраванне ў беларускай літаратуры. З. Траццяк лічыць, што шырокае ўключэнне тэмы Першай сусветнай вайны ў творы іншай тэматыкі гаворыць аб рэальнай яе ўсёпранікальнасці, што мае фальклорныя, ці архетыповыя, этнічныя карані, відавочныя ў тэкстах старой усходнеславянскай баталістыкі. Існаванне нацыянальнай літаратурнай традыцыі ў сацыяльных, ідэалагічных, прапагандысцкіх абмежаваннях вяло да інклюзіўнага выказвання нашых пісьменнікаў, у якім спраўдзіўся ўвесь вопыт самавызначэння нацыі, яе гісторыя і светапогляд.

У першай главе аўтарка робіць агляд гісторыі вывучэння тэмы Першай сусветнай вайны ў літаратуразнаўстве Амерыкі і Беларусі. У межах савецкага літаратуразнаўства падкрэсліваўся ўплыў на адлюстраванне ваенных падзей класічнай рускай літаратуры (твораў Льва Талстога), але, як заўважае З. Траццяк, гэта не было механічнае перайманне літаратурнага вопыту, хутчэй – апрабаванне рэаліямі мастацкага ўспаміну. На думку аўтаркі, трэба ўлічваць і ўплыў еўрапейскіх аўтараў ваеннай прозы. Тое, што адбываўся апасродкаваны кантакт беларускіх і замежных пісьменнікаў, сцвяржаюць шматлікія пераклады на беларускую мову пачатку ХХ ст. У 1930-я гг. ужо з’явілася цікавасць айчынных пісьменнікаў да амерыканскай літаратуры, аб чым сведчыць і згаданы даследчыцай артыкул Янкі Купалы *Інтэрнацыянальная літаратура* (1939), дзе высока ацэньваецца проза Эрнэста Хэмінгвея, якая стане культавай толькі ў 1960-я гады. Беларускія пісьменнікі мелі на

ўвазе шырокі сусветны кантэкст для свайго развіцця і практыкі, а не толькі ўсходні кірунак уплываў.

У амерыканскім літаратуразнаўстве таксама ствараліся неадназначныя канцэпцыі-ацэнкі твораў пра Першую сусветную вайну, звязаныя, у першую чаргу, з сацыяльнай крытыкай “амерыканскай мары”, што гучала са старонак твораў пра вайну. З. Траццяк падрабязна спыняецца і на вядомым (дадзеным Гертрудаю Стайн) вызначэнні пісьменнікаў, якія пісалі і пра Першую сусветную вайну, “страчаным пакаленнем”. Так сталася, што яно замацавана як характарыстыка прозы ветэранаў не ЗША, а Заходняй Еўропы. Але ў манаграфіі падрабязна аналізуецца розныя трактоўкі літаратуразнаўцамі Амерыкі і Еўропы гэтага знакавага тэрміну, што гаворыць аб яго “аморфным характары” [с. 58].

Для параўнання розных літаратурных, а значыць і культурных, ментальных, псіхалагічных традыцый даследчыца прапануе сваю метадыку аналізу твораў мастакоў слова розных нацыянальных традыцый. Замест прынятых у кампаратывістыцы такіх ўзроўняў супастаўлення, як праблемна-тэматычны, сюжэтны, або жанравы, стылёвы, вобразны, даследчыца разглядае амерыканскія і беларускія творы пра Першую сусветную вайну з пункту гледжання форм і спосабаў мастацкай рэфлексіі: аўтара-відавочцы падзей; аўтара, які арыентуецца на стэрэатыпнае, этнамаркіраванае бачанне вайны; аўтара-мастака, які з паэтычна-філасофскай мадальнасцю пераасэнсоўвае ваенныя падзеі. Такім чынам, З. Траццяк вылучае тры структурныя ўзроўні літаратурнага адлюстравання Першай сусветнай вайны паводле ідэйна-мастацкай напоўненасці і лагічна аналізуе з гэтага ракурсу бачання мастацкія тэксты ў другой, трэцяй і чацвёртай главах. Адпаведна яна вызначае гэтыя структуры як “непасрэдны ўдзел” ці “аўтабіяграфічны” (першы ўзровень абагульнення), этнанацыянальны ці стэрэатыпны (другі ўзровень абагульнення) і аўтарскі (трэці ўзровень абагульнення). Па сутнасці, на наш погляд, гэта дакументальна-мастацкі, белетрыстычны і мастацка-асабовы ўзроўні мастацкага асэнсавання ваенных падзей.

Збудаваўшы такую структуру разгляду літаратурных тэкстаў, З. Траццяк выканала і структурна-семантычную класіфікацыю пэўнага масіву тэкстаў (148 твораў) паводле іх мастацкіх адметнасцяў. Па сутнасці З. Траццяк працягвае літаратуразнаўчую традыцыю па вывучэнні ваеннай літаратуры як літаратуры франтавой ці тылавой, але паглыбляе эстэтычнае даследаванне такой літаратуры маркіроўкай твораў з улікам глыбіні мастацкага абагульнення. Да таго ж аўтарка манаграфіі вылучае ў кожнай з трох груп твораў пра Першую сусветную вайну свае паўтаральныя тэматычныя і вобразныя кірункі (матывы).

3. Траццяк піша і аб падзеле літаратурнай традыцыі пра Першую сусветную вайну па часе: калі ў 20–30-я гады XX ст. – пісьменнікі адлюстроўвалі бытавы бок вайны або бежанства, то ўжо ў другой палове XX ст. яны пераходзілі да гістарычных абагульненняў, да вызначэння нацыянальнага вопыту ў той вайне.

У аналізе твораў амерыканскіх і беларускіх пісьменнікаў пра Першую сусветную вайну З. Траццяк выдзяляе вялікую колькасць лакальных матываў, ці мастацка-вобразных базавых адзінак. Даследчыца быццам сістэматызуе структуру ваенных твораў, якая складаецца з матываў страчанага дзяцінства, вяртання, вайны-авантуры, ініцыяцыі, вайны-працы, вайны-бойні, гвалту, марнатраўства, беззаконня, рабаўніцтва, вайны-снення, трызнання, псіхалагічнай траўмы, хваробы, вар’яцтва, абсурду, “смеку скрозь слёзы”, вайны-памылкі, вайны-стыхіі, шалёнага руху, бадзяння, блукання па пакутах, вайны-трыгера лёсавызначальных падзей. У тэарэтычнай літаратуры сёння існуе тэндэнцыя да пашыранага вызначэння нязменных адзінак тэксту, якімі з’яўляюцца матывы. Такая вялікая колькасць матываў звязана з падрабязным вывучэннем тэкстаў, у мастацкім рэчышчы якіх спалучаюцца нюансы вырашэння тэмы Першай сусветнай вайны.

У кнізе З. Траццяк побач з класічнымі творамі аналізуюцца і маладаследаваныя творы пісьменнікаў 1920–1930 гг., што надоўга былі выкрасленыя з ужытку ў навуковых працах ідэалагічна-рэпрэсіўнай машынай. Аўтарка аналізуе тэксты, якія маюць літаратуразнаўчую гісторыю, і тэксты, якія мала даследаваны. Яна прапануе абнаўленчы погляд на класічныя творы (напрыклад, суаднясенне матыву страчанага маленства ў творчасці нацыянальнага класіка Кузьмы Чорнага і аналіз паэтыкі твораў адэпта сацыялістычнай ідэі А. Гародні). З. Траццяк ўводзіць у айчыннае літаратуразнаўства корпус малавядомай жаночай амерыканскай ваеннай прозы. Удумлівы падыход да кожнага з аўтараў, вылучэнне мастацкіх асаблівасцяў тэкстаў патрабаваў вызначэння ідэйна-тэматычных нюансаў пісьменніцкіх падыходаў да асэнсавання Першай сусветнай вайны. Здаецца, З. Траццяк скрупулёзна прасачыла ўсе адметнасці падыходу да сусветных падзей мастакоў слова.

Пры прынцыповым падабенстве амерыканскай і беларускай ваеннай літаратурнай традыцыі ў яе антываенным пафасе, бо вайна нішчыць чалавека і фізічна, і маральна (тэма адчужэння літаратурнага персанажа), аўтарка кнігі вылучыла і раскрыла яскравае непадабенства літаратурных традыцый, што вельмі важна. Адзін з прыкладаў – разгляд пашыранай у амерыканскай прозе “жаночай” аўтарскай плыні і распрацаванасць тут матыву вяртання, адлюстравання праблем адаптацыі да жыцця былых удзельнікаў вайны.

Ваенная тэма, ці тэма новай тэхналагічнай катастрофы, надала імпульс пошуку новых сродкаў мастацкай выразнасці. У манаграфіі 3. Траццяк адведзена значнае месца мадэрнісцкім рысам кніг пра Першую сусветную вайну. У амерыканскіх і беларускіх творах ідзе літаратурная барацьба з моўнымі стэрэатыпамі, мастацкая мова развіваецца за кошт уводзін новай ваеннай і слэнгавай лексікі. Письменнікі шырока выкарыстоўваюць мантаж як сродак выразнасці (пад уплывам кіно), што дазваляе фіксаваць новыя сувязі рэчаў, падзей, характэрныя ваенным абставінам, і стварае наватарскія структуры твораў. Напрыклад, даследчыца аналізуе жанравыя і стылёвыя асаблівасці такіх твораў, як дзённік-хроніка М. Гарэцкага *На імперыялістычнай вайне*, “псіхалагічны палімпсест” Э. Хэмінгуэя (*Натуральная гісторыя памерлых*), экспрэсіўныя калейдаскапічныя тэксты А. Гародні (*У поплавах, Варта на Рэйне*), “падарожжа ў глыбіні траўмаванай свядомасці” [с. 110] Далтона Трамба (*Джоні ўзяў стрэльбу*).

Традыцыйная тэматыка набывае ў баталістыцы своеасаблівыя рысы. Напрыклад, аўтарка прасочвае тэму кахання ў творах амерыканскіх письменнікаў і вызначае яе як пошукі “свайго” ў “чужым”. Письменнікі і ЗША, і Беларусі пераглядаюць адносіны да суайчыннікаў і іншых нацый, на старонках іх прозы трансфармуюцца аксіялагічныя прынцыпы даваеннага жыцця. Першая сусветная вайна выступае як каталізатар літаратурнай творчасці. Яна быццам выпрабоўвае літаратурны працэс на трываласць, на падрыхтаванасць да адлюстравання будучых тэм, на існаванне мастацтва слова ў кантэксце катастрофічнага апакаліптычнага сусвету.

Манаграфія 3. Траццяк пашырае ракурс бачання літаратурнага працэсу. Амерыканская і беларуская проза аб Першай сусветнай вайне праз даследаванне аўтаркі паўстае як не проста мастацкі вопыт, але і як вопыт народаў. Даследчыца спалучае тэарэтычнае асэнсаванне канцэптаў бачання ваенных падзей у мастацкім слове і канкрэтны, дэталёвы аналіз амаль ста пяцідзесяці тэкстаў. Яе навуковая праца з’яўляецца той кнігай, у якой ваенная і гістарычная проза паўстаюць у адным эстэтычным літаратурным працэсе, паміж творамі розных лакацый і часоў бачацца новыя дыялогі і сувязі, якія будуць запатрабаваныя ў будучыні і навучэнцамі, і даследчыкамі.

Наталля Лысова
lysovanb@rambler.ru

Дата przesłania recenzji: 25.03.2022
Дата akceptacji recenzji: 03.09.2022